

PASHTU TILIDA TRANSPORT TERMINLARINING YASALISHI (TEMIR YO‘L TERMINLARI MISOLIDA)

Xaitov Ashurali G‘ayrat o‘g‘li

*“O‘zbekiston temir yo‘llari” aksiyadorlik jamiyati
“Sogdiana Trans” ma‘suliyati cheklangan jamiyati tarjimoni*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola pashtu tilida temir yo‘l transport terminlarining yasallishi usullari va ular qay yo‘lida pashtu tiliga kirib qolgani, hozirgi kunda ushbu terminlarning keng qamrovli bo‘lib, iste‘molga aylangani va uning pashtu tilidagi ayrim fonetik o‘zgarishlari to‘g‘risida.

Kalit so‘zlar: affiksatsiya, suffiks, prefiks, kompozitsiya, kalka, birikma.

ABSTRACT

This article is about the methods of forming railway transport terms in Pashto, how they entered the Pashto language, how these terms have become widespread and common today, and some of their phonetic changes in Pashto.

Keywords: affixation, suffix, prefix, composition, kalka, compound.

KIRISH

Pashtu tilidagi texnik terminlarning o‘rganish masalasi bo‘yicha juda oz ishlar qilingan. Xususan, temir yo‘l bilan bog‘liq terminlar tadqiqotlari deyarli yo‘q. Bizning dastlabki kuzatishlarimiz shundan dalolat beradiki, temir yo‘lga oid terminlar XX asrning 20-yillaridan e‘tiboran ko‘rina boshlagan. Asosan, Pashtu tiliga temir yo‘l transporti terminlari kirib kelish sabablari bevosita SHERALIXON hamda Omonullaxon davriga to‘g‘ri keladi. Ularning sa‘y-harakatlari natijasida Afg‘onistonda temir yo‘l tushunchasi paydo bo‘ldi.

Hozir biz pashtu tilida transport terminlari yasallish usullari haqida to‘xtalib o‘tamiz. Unda affiksatsiya, kalkalash, kompozitsiya va birikma orqali transport terminlarining yasallishiga diqqat qaratamiz.

Affiksatsiya orqali pashtu tili temir yo‘l transporti terminlarining yasallishi (Formation of Pashto railway transport terms through affixation)

Ma‘lumki, so‘z yasallishi til lug‘atining boyishining asosiy yo‘llaridan biridir. So‘z yasash usullarisiz tilning lug‘at boyligini ko‘payish imkoniyatlarini tasavvur qilish qiyin. Pashtu tili ham bundan qolishmaydi. Hozirgi kunda ilmiy-texnika rivoji barcha tillarda, jumladan, pashtu tilida ham o‘zlashmalarning ortishiga sabab

barqi urgodey) elektrovoz, ushbu terminning tarkibiy tuzilishi quyidagicha, برق (barq) elektr + ي (i) suffiks + اورگادی (urgodey) poyezd, هوایی دگر (havoyi dagar) aeroport, ushbu terminning tarkibiy tuzilishi; دگر + ي (i) + هوا (havo) suffiks + بار (bor) yuk mashinasi, bunda بار (bor) yuk + وړونکی (vrunkay) suffiks + چورلول (churlavl) aylanmoq, gir aylanmoq + چورلوکه (churluka) vertolyot, bunda + که (ka) suffiks.

teredunkay utumot elomat) o'tish joyidagi avtomatik signalizatsiya, uning tarkibiy tuzilishi; تېرېدل (teredl) + ونکی (unkay) suffiks + اوتومات + علامت .

steshn navkarivol) stansiya navbatchisi, ushbu terminning tarkibiy tuzilishi; ستېشن نوکریوال (steshn) + نوکر (navkar) + وال (vol) suffiks.

istgoh) bekat, stansiya, ushbu terminning tarkibiy tuzilishi; گاه + است (ist) suffiks, ترمیمگاه (tarmimgoh) depo, uning tarkibiy tuzilishi; گاه + ترمیم (tarmim) suffiks.

lokomotiyu chalavunkay) mashinist, ushbu terminning tarkibiy tuzilishi; لوکوماتیو چلول (lokomotiyu) + چلول (chalavl) + ونکی (unkay) suffiks.

د عملیاتو د تګسې پالل کېږي په چوکاټ کې چې د یو ښه کتنه ورکوي پورته. د سره اور او خونديتوب د مطابقت لوکوموتیو سمبال دوه اور ضد آلاتو څخه په وخت د تړون پیاوړتیا کوي. لوکوموتیو چلولونکی (d amaliyotu d taksi poll keji p chukat ke che d yav sha katina varkavi po'rta d sara ur av xvanditub d mutobiqat lokomotiyu sambol dva ur zid olotu sxa p vaxt d tarun dodman kri. Lokomotiyu chalavunkay mukalif day che d mahoratunu d faoliyat av munosib zda kre lari). „Taksining ishlashi port haqida yaxshi ma'lumot beradigan suratda amalga oshiriladi. Teplovozlarning o'z vaqtida kontrafaktga qarshi moslamalar bilan jihozlanganligi va xavfsizligini ta'minlash maqsadida Manyovr lokomotiv mashinisti o'z faoliyatiga mos keladigan uchta malakani o'rganishi shart”.

moturlarunki vogun) motorvagonli vagon, uning tarkibi quyidagicha; واګون + لرونکی (larunki) suffiks + موتور (motor) suffiks.

d breshnoyi lokomotiyu) teplovoz, uning tarkibiy qismlari; د برېښنايي لوکوماتیو (d breshnoyi lokomotiyu) teplovoz, uning tarkibiy qismlari; د برېښنا (breshno) + لوکوماتیو (lokomotiyu) suffiks.

musofirvrunkay rel goday) yo'lovchi tashuvchi poyezd, bunda

goday) گادی + رېل (rel) + وړونکی (vrunkay) suffiks + مسافر (musofir) suffiks.

² <https://unansea.rasmiy.sayti>

واردات (vordot) import, bunda واردول (vordavl) + ات (ot) suffiks, صادرات (sodrot) eksport, bunda صادرول (sodravl) eksport qilmoq + ات (ot) suffiks.

Yuqorida ko‘rinib turibdiki, pashtu tilida affiksatsiya usuli bilan ko‘plab terminlar tashkil topgan. Ularning ma‘lum bir Grammatik qo‘shimchalar orqali o‘zgarganligini keltirgan misollarimizda ham ko‘rib o‘tdik.. Pashtu tili transport terminlarida affiksatsiya orqali o‘zlashish holatlari juda ko‘plab uchraydi. Ular asosan prefiks hamda suffikslar orqali amalga oshiriladi. Biz yuqorida suffikslar orqali tilning lug‘at boyligining qay tariqa boyishi ko‘rib o‘tdik.

Kalkalash orqali temir yo‘l transporti terminlarining yasalihi (Construction of railway transport terminals through kalka)

Kalka - so‘z o‘zlashtirishning eng sarmahsul usullaridan biri hisoblanadi. Chunki tilda avvaldan mavjud bo‘lmagan yangi so‘z yoki termin paydo bo‘ladi. Natijada o‘sha tilning lug‘at boyligi ortadi. Dr. Bushra Ikram o‘zining „Pashto Terminography“ ilmiy maqolasida „Leksikografiya va terminologiya lug‘at yozish va tahrirlash bilan bog‘liq bo‘lgan maxsus ko‘nikmalardir. Yuqorida keltirilgan ta’riflardan biz terminlar yaratamiz va so‘zlashuvchilari uyg‘oq yoki o‘lik bo‘lgan hozirgi zamon talablarini bajaradigan har qanday tilni tan olamiz va o‘rganamiz. Fan va texnikaning rivojlanishi bilan har bir tilga yangi so‘zlar kirib keladi. Har qanday jamiyat olg‘a intilishni istasa, u o‘z tilini o‘zi bilan olg‘a olib boradi.“ –deb ta’kidlagan. Shunga ko‘ra u o‘zining ushbu maqolasida boshqa tillarda bo‘lgan terminlarga pashtucha muqobil ko‘rinishi bo‘lgan terminlarni keltirib o‘tishga harakat qilgan.

Dr Bushra Ikram o‘zining ³ „Pashto terminography“ ilmiy maqolasida terminlarni shakllantirishda quyidagi vazifalarga e’tibor berishni ta’kidlaydi: „: pashtucha so‘zlarni to‘plash va materiallar to‘plash va lug‘atlar yozish, pashtu tilida yo‘q so‘zlarni bilish va chet tillaridan olingan so‘zlarni izlash va topish, izlanish va tarjimalardan so‘ng tilda biron bir so‘z uchun lug‘at bo‘lmasa, izlanishlar natijasida olingan xorijiy so‘zlar o‘rniga yangi pushtucha so‘zlarni kiritish yoki ommalashtirish, endi yangi so‘zlarga va topilgan so‘zlarga Pashtucha yangi nomlar berish.“ Ushbu nazariyaga asoslanib ushbu olim quyigicha terminlarni tadbiq etadi. Capitalism-inglizcha, پانگمنوالي (pongamanvoli) –kapitalizm, Teleskop-inglizcha uning tarjimasi o‘zbek tilida „teleskop“dir. Pashtuchada ليرليد (lirlid), termometr inglizchadan,

1. ³ Ikram B. // پښتو اصطلاحات سازي Bi-Annual Research journal, Vol.8, 2021. – P.43-53

o'zbekchaga termometr , pashtuchada esa, غارمه بنوونكى (g'arma shovunkay), Anthropology-antropologiya-سرى پوهنه (saray puhana) va hakoza.

Pashtu tili transport terminologiyasida xuddi shunday holatni kuzatishimiz mumkin. Misol uchun; inglizcha railway (reylwey) temir yo'l so'zi pashtu tiliga اوسپنى پتلى (o'spaney patley) temir yo'l.

اورگادى (urgoday) poyezd ushbu termin ingliz tilida train (treyn) poyezd , bu termin ingliz tilidan pashtu tiliga kalkalangan terminlardan biri hisoblanadi.

Station (steyshn) bekat o'rniga , تمخاى (tamzoy) bekat .

Yuqorida ko'rinib turibdiki, umuman kalkalash bo'yicha misollar ushbu transport terminlarida unchalik ko'p kuzatilmaydi.

Kompozitsiya usuli orqali temir yo'l transport terminlarining yasalishi (Creation of railway transport terms through the composition method)

Kompozitsiya orqali pashtu tili transport sohasida, xususan, temir yo'l sohasida ko'pgina terminlarni uchratishimiz mumkin. Umuman olganda kompozitsiya so'ziga ta'rif beradigan bo'lsak, uning ta'rifi quyidagicha; birdan ortiq mustaqili ma'noli so'z yoki so'z shakllarining qo'shiluvi, birikuvi orqali yangi so'z yasash kompozitsiya deb ataladi. Pashtu tili temir yo'l transport sohasida aynan shunday terminlarni uchratishimiz mumkin. Misol uchun; رېل گادى (rel goday) temir yo'l , ushbu terminning birinchi qismidagi (rel) so'zi ingliz tilidan pashtu tiliga o'zlashgan va ushbu terminning tarkibiy ko'rinishi quyidagicha; رېل (rel) + گادى (godey).

برقي اورگادى (barqi urgodey) elektrovoz, ushbu kompozitsiya orqali yasalgan terminning tarkibi quyidagicha; برقي (barqi) + اورگادى (urgodey).

رېل پتلى (rel patley) temir yo'l, ushbu terminning birinchi qismidagi (rel) so'zi ingliz tilida pashtu tiliga o'zlashgan transport termini hisoblanadi. Uning ikkinchi qismidagi (patley) so'zi esa xind tilidan pashtu tiliga o'zlashgan termin hisoblanadi. رېل (rel) + پتلى (patley) .

بادى كانتينيري (bodey kontiniri) kuzovli konteyner, ushbu kompozitsiya usuli orqali yasalgan pashtu transport terminining tarkibiy tuzilishi quyidagicha;

بادى (bodey) + كانتينيري (kontiniri)

كراسينگ (levol krosing) o'tish joyi/ kesishma, ushbu kompozitsiya usuli orqali yasalgan transport terminining yasalishi quyidagicha; ليول (levol) + كراسينگ (krosing). Bu terminga nazar soladigan bo'lsak, ushbu terminning ikkala qismi ham ingliz tilidan o'zlashgan terminlar hisoblanadi.

ترافيكي خراغ (trofiki srog') yo'l svetafori, ushbu kompozitsiya orqali yasalgan terminning tarkibiy tuzilishi quyidagicha; ترافيكي (trofiki) + خراغ (srog'). Uning birinchi qismidagi trofiki termini ingliz tilidan pashtu tiliga o'zlashgan termin hisoblanadi.

سرپت واگون (sarpt vogun) yopiq vagon, uning tarkibiy tuzilishi quyidagicha; سر (sar) + پت (pt) + واگون (vogun). Bu terminning birinchi qismidagi sar so'zi dariy tilidan, pt so'zi pashtucha va vogun so'zi ingliz tilidan o'zlashgan.

چنگک (chngak) avtomatik ilgak, bu terminning tarkibiy tuzilishi quyidagicha; چنگک (chngak) + اوتوماتي (utumoti)

لوکوماتیو چلونکی (lokomotiyu chalavunkay) mashinist, bu terminning tarkibiy tuzilishi quyidagicha; چلونکی (chalavunkay) + لوکوماتیو (lokomotiyu) ushbu terminning birinchi qismidagi lokomotiv so'zi ingliz tilidan pashtu tiliga o'zlashgan va ikkinchi qismidagi chalavunkay so'zi pashtucha termin hisoblanadi.

خفظ او مراقبت (xfz av maroqibat) ekspluatatsiya qilish, ushbu terminning har ikkala qismi arab tilidan o'zlashgan terminlar hisoblanadi. Uning tarkibiy tuzilishi; خفظ (xfz) + او (av) + مراقبت (maroqibat)

موتورلرونکی واگون (moturlarunkay vogun) motorvagonli vagon,

واگون (vogun) + لرونکی (larunki) + موتور (mo'tar)

جلا واگون (jlo vogun) ajralgan vagon

جلا (jalo) + واگون (vogun) ushbu terminning birinchi qismidagi jalo so'zi arab tilidan, ikkinchi qismidagi vogun so'zi ingliz tilidan o'zlashgan termin hisoblanadi.

لاره (nnvatulu lora) shahobcha yo'llari, ushbu terminning tuzilishi quyidagicha; لاره (lora) + ننوتلو (nnvatulu) ushbu kompozitsiya orqali yasalgan terminning har ikkala qismini pashtucha so'zlar tashkil etadi.

سرخلاس واگون (sarxlos vogun) yarim vagon, ushbu terminning tarkibiy tuzilishi quyidagicha; سر (sar) + خلاس (xlos) + واگون

مسافرونو ستهشن (msofurunu steshn) yo'lovchilar uchun mo'ljallangan bekat, ushbu kompozitsiya usuli orqali yasalgan transport terminining tuzilishi quyidagicha; ستهشن (steshn), ushbu terminning birinchi qismidagi musofir so'zi arab tilidan, ikkinchi qismidagi station (steshn) so'zi ingliz tilidan o'zlashgan.

گادی (rel) + رېل (rel) + مسافرورونکی (musofirvrunkay) yo'lovchi tashuvchi poyezd, bu terminning tarkibiy tuzilishi; گادی (rel) + رېل (rel) + مسافرورونکی (musofirvrunkay) yo'lovchi tashuvchi poyezd, bu terminning tarkibiy tuzilishi; (goday). Uning birinchi qismidagi musofir so'zi arab tilidan, rel so'zi ingliz tilidan, goday so'zi pashtucha hisoblanadi.

سمندري قواو (samandari qavov) dengiz floti, ushbu terminning tarkibiy tuzilishi quyidagicha; قواو (qavov) + سمندري (samandari)

بار ظرفيت (bor zaifyat) yuk sig'imi, ushbu terminning tarkibiy tuzilishi quyidagicha; ظرفيت (zarifyat) + بار (bor). Bu terminga nazar soladigan bo'lsak, bor so'zi arab tilidan, zarifyat so'zi ham arab tilidan o'zlashga termin hisoblanadi.

رېلي همکاريو (reli hamkoriyu) temir yo'l hamkorligi, ushbu kompozitsiya orqali yasalgan terminning tarkibiy tuzilishi quyidagicha; رېلي (reli) + همکاريو (hamkoriyu).

د افغانستان د اوسپنې پټلۍ ادارې رئيس ملا بخت الرحمن شرافت د ازبکستان د ريل پټلۍ ادارې له مرستيال او مل پلاوي سره په کتنه کې د دوه اړخيزو رېلي همکاريو⁴ پر پراختيا خبرې کړې (d af'anistan d o'spane patley rayis mulo bahturrahmon sharafat d o'zbekistan d reli patley idore l mrastyol av mal plovi sara p katina ke d dva arxezu reli hamkoriyu pr proxtiyo xabare kre). „Afg'oniston temir yo'llari boshqarmasi boshlig'i mulla Baxtur Rahmon Sharafat O'zbekiston temir yo'li boshqarmasi boshlig'i o'rinbosari va delegatsiya bilan uchrashuvda ikki tomonlama temir yo'l hamkorligini rivojlantirish masalalarini muhokama qildi”.

رېلي اتصال (reli atsol) temir yo'l ulanishi,

اتصال (atsol), uning birinchi qismidagi rel so'zi ingliz tilidan, atsol so'zi esa arab tilidan o'zlashgan.

رېل پټلۍ پرسونل (rel patley pursunal) temir yo'l kadri,

بارورونکی واگون (borvrunkay vogun) yuk tashuvchi vagon,

واگون (vogun) + بارورونکی (borvrunkay). Ushbu terminning birinchi qismidagi borvrunkay so'zi arab tilidan, vogun so'zi esa ingliz tilidan o'zlashgan.

اطفایي سټېشن (atfoyi steshn) o't o'chirish stansiyasi.

سټېشن (steshn) + اطفایي (atfoyi) bu terminning birinchi qismidagi atfoyi so'zi arab tilidan, steshn so'zi ingliz tilidan olingan.

انترموډل رېل (intermodal rel) intermodal temir yo'l

رېل (rel) + انترموډل (intermodal) ushbu terminning birinchi qismidagi intermodal so'zi ingliz tilidan, rel so'zi ham ingliz tilidan pashtu tiliga o'zlashgan.

رېل (rel) + پټلۍ (patley) + پرسونل (pursunal). ushbu kompozitsiya usuli orqali yasalgan terminning birinchi qismidagi rel so'zi ingliz tilidan, patley so'zi xindcha, pursunal so'zi ingliz tilidan o'zlashgan.

Birikma holiday temir yo'l transport terminlari (Railway transport terms in the case of consolidation)

Pashtu tili transport terminlarini yasashda birikmali orqali yasalgan terminlarni ham uchratishimiz mumkin. Ushbu terminlar ham pashtu tilida ko'pchilikni tashkil qiladi. Umuman olganda pashtu tilida birikmali termin yasashda d (d) ning, ko'makchisi alohida o'rin tutadi. Bu qo'shimcha so'z oldidan odatda qo'yiladi. Misol uchun ; د موټر چلولو جواز (d mo'tar chalavulu javoz) haydovchilik guvohnomasi, bunda kelayotgan d qo'shimchasi orqali ushbu transport termini yasalganligiga guvoh bo'lishimiz mumkin.

جواز + چلولو + موټر + د

د ترافیک کنترول تمارکز (d trofik kontrol tmarkaz) markazlashtirilgan dispetchirlik, bunda d qo'shimchasi ushbu terminning yasashda asosiy rollardan birini o'ynagan.

تمركز + کنترول + ترافیک + د

د ترانسپورت پروگرام (d transport program) transport jadvali, programmasi.

د اورگادی بیارغونه (d urgoday biyorag'una) tiklash poyezdlari, ushbu terminning boshida kelgan d (ning) qo'shimchasi birikmali termin yasashga xizmat qilgan.

بیارغونه + اورگادی + د

د رېل ویلدرینگ ماشین (d rel vildring moshin) rels payvandlash mashinasi, ushbu terminning boshida ham d (ning) birikma yasovchi qo'shimcha qo'shilishi orqali ushbu termin yasalgan.

ماشین + ویلدرینگ + رېل + د

د مسافروړونکی رېل گادی (d msafurvrunkay rel goday) yo'lovchi tashuvchi poyezd, ushbu terminga ham e'tibor qaratdigan bo'lsak, terminning boshida kelgan d (ning) qo'shimchasi ushbu termin yasashda muhim rol o'ynagan.

گادی + رېل + مسافروړونکی + د

Pashtu tili transport terminologiyasida bu kabi terminlarni ko'p uchratishimiz mumkin. Biz bu birikma yasovchi qo'shimchani ushbu transport terminlarini yasashda muhim rollardan birini o'ynashini ta'kidlamochi edik.

XULOSA (Conclusion)

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, pashtu tiliga temir yo'l transport terminlari ko'pgina usullar orqali yasaladi. Shundan eng sarmahsul usul bu - affiksatsiya usuli orqali yasalgan transport terminlari tashkil etadi. Ushbu affiksatsiya orqali yasalgan transport terminlaridan tashqari kompozitsiya usuli orqali, kalkalash va birikma

www.birunijournal.uz